

СТРОФІКА ТА МЕТРИКА ПОЕЗИ

ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. У статті розглянуто особливості строфічної та метричної організації поетичних текстів Олени Пчілки. Найчастіше письменниця займалася версифікаційними пошуками в царині силабо-тоніки (різноманітні ямбічні, хорейчні, амфібрахієві, дактилічні структури), рідше – в рамках тонічного (дольник) та народного віршування (11-складник, 12-складник, 13-складник, 15-складник, коломийка, коляда, шумка). Серед строфічних форм у поезіях авторки домінують двовіри, катрен, шестивіри, семивіри, восьмивіри, дев'ятивіри, одинадцятивіри, сонет, а також використовуються строфоїди та астрофічні конфігурації.

Ключові слова: лірика, поема, силабо-тоніка, тонічний та народний віри, дольник, строфа.

Постановка проблеми. У доробку української поетеси Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, 1849-1930) репрезентовані твори різних жанрових модифікацій, строфічних і метричних форм. Життя та літературну діяльність письменниці висвітлювали в своїх працях Г. Аврахов, Н. Вишневська, А. Гуляк, А. Діба, Д. Донцов, Л. Дрофань, А. Зайцева, І. Захарчук, В. Іскорко-Гнатенко, О. Камінчук, Н. Купрата, С. Луцій, О. Мікула, Л. Мірошніченко, Л. Новаківська, П. Одарченко, А. Ріпенко, О. Ставицький, О. Таланчук, А. Чернишов, Є. Шабліовський та ін., але обраному нами аспектові якось значної уваги не приділялось. У статті О. Мікули «Інтерпретація фольклорних елементів у поемах Олени Пчілки» («Рідний край», 2011, № 2) зазначається, що в поемі «Козачка Олена» авторка використала коломийковий вірш (4+4) + 6 та його різновид (4+4) + 5 [2, с.151], а в поемі «Орлове гніздо» ту ж коломийку (4+4) + 6 [2, с.153].

Мета дослідження – охарактеризувати особливості строфічної та метричної структури поетичних творів Олени Пчілки.

Текст статті. Віршами Олена Пчілка зацікавилася ще в юні літа і мала з цього приводу підтримку батька, на відміну від матері, котра вважала це

дитячими вигадками та примхами. Хоча саме декламації нею цілих уривків з «Енеїди» І. Котляревського та чути змалечку від дівчат-пряч народні пісні закладали основи поетичного бачення світу майбутньої письменниці [3]. Почавши з діяльності в галузі художнього перекладу, дівчина з часом перейшла до власної творчості. Насамперед у своїй поетичній діяльності Олена Пчілка звернулася до силабо-тоніки, рідше послуговувалась досвідом тонічного та народного вірша. У доробку авторки наявні різні строфічні форми: двовірші, катрени, шестивірші, семивірші, восьмивірші, дев'ятивірші, одинадцятивірші, сонети та ін.

Двовіршеві структури з римуванням bb dd... зустрічаємо в поезії «Посмертна шана»: «Поважна улицею йде юрба густая, / Старії люди і громада молодая // Ідуть, ідуть усі у хвилях урочистих, / В своїх бажаннях серця, пориваннях чистих» [7, с.28]. Подібним дистихом із парокситонними римами (bb dd...) подано й байку письменниці «Сама з собою...»: «Хутко побачусь — приїду у гості; / Вже потурбую старі свої кості!» [5].

Катрени – одна з найулюбленіших строфічних форм у Олени Пчілки: «Весняні квіти», «Волинські спогади», «Гульча», «З Новим роком», «Забудь мене!», «Заграва ясна», «Згуба», «Зимовий вечір», «Іванко», «Мама й цукерки», «Миколі Лисенкові», «Мій друже!», «Надіє, вернися!», «Не вмре поезія», «Орел», «Осінне листя», «Перед блакитним морем», «Перед морем», «Переможець», «Перший вінок», «Поет», «Покута» («Хворий котик»), «Пророк», «Прощання», «Світачі небесні», «Сестричка й братик», «Сніговий дід», «Співаки», «Сповідь», «Хатні музики й слухачі», «Хто ж чарівниця тая мила», «Школярник на виїзді», «Я дівчина невеличка», «Я дівчина чепурушка», «Як швидко літо проминуло!» тощо. Авторка всіляко урізноманітнює чотиривіршеву форму за рахунок розмаїтих конфігурацій: abab («Орел»), baba («З Новим роком», «Забудь мене!», «Заграва ясна», «Згуба», «Миколі Лисенкові», «Мій друже!», «Не вмре поезія», «Перед блакитним морем», «Пророк», «Прощання», «Світачі небесні», «Співаки»), bbbd («Весняні квіти», «Іванко», «Хатні музики й слухачі», «Як швидко літо проминуло!»), напівбілий вірш bdhd («Волинські спогади», «Дрібненькі грушки», «Мама й цукерки», «Поворіт», «Покута», «Сестричка й братик», «Сніговий дід», «Я дівчина чепурушка»), bdbd («Гульча», «Зимовий вечір», «Надіє, вернися!», «Перед морем»), bdbd + baba («Надіє, вернися!»), напівбілий вірш + bdbd («Осінне листя»), bbda + adhh («Сповідь»).

Шестивірш «Золото» репрезентує тернарний тип римування bbadda, твори «Гай-гай, мій гаю красний! Що з тобою?..» та «Метелик» поєднують

рядки з суміжними парокситонними римами: bddhh, а жарт «Шлюбні метаморфози» – baddab.

Семивірш «Ноктюрно» у перших двох строфах має однакову схему: bdbbdb bdbbdb, а решта строф трохи видозмінені: bddhdb bdbkdb. Відтак чотири строфи твору зцементовані чотирма парокситонними римами в різних конфігураціях.

Восьмивірш «Краю рідний! Серце рветься...» поданий напівбілим віршем із парокситонними клавзулами та римами bhdhkl, а «Пісні минулого» змонтовані з рядків із паралельним римуванням: bbaaddcc. У восьмивірші «Сусіди» наведено структуру з виключно парокситонних рим із суміжним та перехресним римуванням bddhkhk.

Дев'ятивірш «Снігова баба» поетеса побудувала за допомогою схеми bbaddcc:

Ну-те, хто з вас там бистріший?
То ідіть в садок скоріше!
Купи снігу там лежать! —
Хлопці поклик підхопили,
Бабу з снігу враз зліпили,
Очі з вугілля всадили,
Рот із буряка зробили,
От так "баба"! Молодці!
Ну, дивуйтесь, горобці! [5].

Твір «Літні знайомості» складається з одинадцятивіршів зі схемою виключно парокситонних рим: bdbhhkl.

У сонетарній творчості для поетеси характерні дві тенденції, зорієнтовані на класичні канони: 1) італійського походження, прославлена в доробку Данте Аліг'єрі та Франческо Петрарки: «Минула молодість!.. Мов пісня прошуміла!..» (два катрени+два терцети), Я6; «Остання квітка» (два катрени+два терцети), Я6 і Я5; 2) шекспірівський тип: «Діброва смутная вже листячко ронила...» (три катрени+двовірш), Я6 і Я5.

Строфоїди характерні для віршів Олени Пчілки «Байка предковічна» (від 4 до 10 рядків), «Галюня» (від 14 до 19 рядків), «До Кобзаря» (від 4 до 16 рядків), «Одвідини» (від 4 до 29 рядків), «Сердечні турботи» (від 4 до 12 рядків), «Скарби минулого» (від 4 до 22 рядків), «Совка» (від 4 до 29 рядків).

«Волинські спогади» побудовані у вигляді катренів напівбілого вірша з наскрізною парокситонною римою bdhd, але їх можна було б подати і як шестивірші з тернарним римуванням bbdhhd:

А) bdhd: Волинь незабутня, країно славутня! b

У пишній красі ти красуєш! d

Здавен твою бачу українську вдачу, h

Здавен мою душу чаруєш! [7, с.364]. d

Б) bbdhhd: Волинь незабутня, b

Країно славутня! b

У пишній красі ти красуєш! d

Здавен твою бачу h

Українську вдачу, h

Здавен мою душу чаруєш! d

Астрофічно подані твори поетеси «Вертаються школярики» («Додому»), «Весела пісня», «Дві зваги й дві слави», «Дітвора», «До діточок», «До Зеленого Гаю», «Зілля», «Люлі, люлі...», «Маленька українка», «На полі честі», «На спогад Шубертової серенади», «На стріванні», «Найкращі діти», «Орел на визволі», «Радощі й смуток», «Свинка», «Та вже не ти!», «Терешко», «Хатне багаття» («Ніяково»), «Хто ж чарівниця тая мила», «Чайка» та ін. Часто в таких текстах спостерігається внутрішній поділ на строфи. Так у поезії «До Зеленого Гаю» простежується двовіршева тенденція, а прикінцевий дистих трансформований у терцет. У творах «Люлі, люлі...», «На полі честі», «На спогад Шубертової серенади» помітна катренна будова. Астрофічна присвята «Та вже не ти!» складається з трьох графічно окреслених восьмивіршів, у яких рядковими сходишками (4+3+1) здійснюються аналогічні фіксації повторюваних структур. А твір «Хатне багаття» внутрішньо складається з трьох чітко означених дванадцятивіршів із повними та останнім усіченим рядками (11+1). У виданні 1971 року цей вірш подано під назвою «Ніяково» [6, с.368-369].

Поезія «Люлі, люлі...» попри астрофічність містить 6 катренів із римуванням gaга, тобто з чергуванням дактилічних і окситонних рим), але ці чотиривірші можна було б подати й п'ятистихами:

А) gaga: Спи, моя доненько, спи, моя доленько!	g
Я колишу на руках;	a
А як заснеш, моя ясна зоренько, –	g
Сяду в тебе в головах.	a [7, с.364]
Б) ggaga: Спи, моя доненько,	g
Спи, моя доленько!	g
Я колишу на руках;	a
А як заснеш, моя ясна зоренько, –	g
Сяду в тебе в головах.	a

Улюблена стопа в поетичному світі Олени Пчілки – ямбічна. У віршах «До Кобзаря», «З Новим роком», «Забудь мене!», «Золото», «Миколі Лисенкові», «На полі честі», «Перший вінок», «Скарби минулого», «Хто ж чарівниця тая мила», «Як швидко літо проминуло!» використано легкий і граційний чотиристопний ямб (Я4). Поєднання різних ямбічних структур спостерігається в творах «Пророк» (Я5, Я5655 і Я4555), «Останні квіти» та «Перед блакитним морем» (Я5454), «Не вмере поезія» (Я6 і Я3).

У «Посмертній шані» більшість строф (11) має метр Я6: «Поважна улицею йде юрба густая, / Старії люди і громада молодая [7, с.361]. В одній із строф цієї поезії запропоновано більш динамічний віршовий розмір Я5: «Поетові оддати «довг остатній» – / Скористувати час отой придатній [7, с.362]. Решта строф твору – це дистихи з різностопним ямбом: Я65 (4), Я56 (2), Я67 (1). Наприклад:

І на могилу гарнії вінки положуть. Я6

Чи шана ж та, чи ті вінки допоможуть... Я5 [7, с.362];

Тоді, як друг живий ваш прагнув слова, Я5

Палкого спочуття? Німіла ваша мова... Я6 [7, с.362];

На душу чистую! Тоді пак ви мовчали – Я6

У серце друга більшої отрути доливали! Я7 [7, с.362].

Ямбічна варіативність (Я5 і Я6555) характерна і для поезії «Переможець». У більшості строф репрезентовано Я5, а в двох – Я6555.

Байковий, або вольний вірш (різностопний ямб) використано в творах «Дві зваги й дві слави» (Я2, Я3, Я4, Я5, Я6), «Зілля» (Я4, Я5, Я6, Я8),

«Мистецькі задрощі» (Я3, Я4, Я5, Я6, Я7), «Розмова» (Я2, Я3, Я4, Я5), «Свинка» (Я2, Я3, Я4, Я5, Я6), що відповідає їх жанрові.

Хореїчні структури Олена Пчілка застосовує порівняно рідше. Твори «До діточок», «Новину сьогодні зранку...», «Світачі небесні», «Сповідь» репрезентують розмір Х4. Наприклад: «Онде Пояс Оріона /Щирим золотом горить, /Он кривавая червона /Зірка Марсова зорить» («Світачі небесні») [5]; «Милий милу пригортає, / А вона його питає...» («Сповідь») [7, с.66]. А вірш «На спогад Шубертової серенади» пропонує формат Х4343: «Місяць плине, блищать зорі, / Ніченька сія, / Грають хмароньки прозорі! / Глянь, красо моя!...» [7, с.37].

Трискладові стопи представлені в доробку Олени Пчілки насамперед розмаїтими амфібрахієвими варіаціями. Твір «Мама й цукерки» репрезентовано структурою Амф2: «Зросла́ ж тая доня, /Втішається мама. / О ні, не судилась / Вже доля та сама» [5]. Конфігурацію Амф2234422 поетеса використала у пісенному семивірші «Ноктюрно»: «Коли я у гаю / Собі походжаю / При тихій вечірній годині, / Не знаю, чи вітер травицю торкає, / Чи постать кохана край мене ступає / У тій самотині, – / Не знаю, не знаю...» [7, с.61]. У восьмивірші «Сусіди» теж наведено різностопний амфібрахій: Амф24442333.

Твори «З гринджолятами», «Осіннє листя» пропонують структуру Амф3: «Що за чудовая днина, / Сніг, наче срібло, блищить! / Вийшов веселий хлопчина, / Швидко з санками біжить»; «Се ви, мої мрії колишні? / Се ви, мої красні надії? / Оті, що цвіли так розкішно? / Се ви, мої сни золотії?» [7, с.64]. А в поезії «Кохані речі» чітко витриманий метр Амф4: «Яка ти хороша! Як гожая весна! / Як квітка чудесна, як зірка небесна! / Як місячний промінь, як божеє сонце! / Поглянь же на мене, як ранок в віконце!» [7, с.38].

Амфібрахієм написано вірш «Пісні минулого», де превалує Амф4, а Амф3 спостерігається лише в останньому рядку. Амф4 та Амф3 чергуються й у віршах «Хатне багаття» («Ніяково»), «Шлюбні метаморфози». У творі «Прощання» два різновиди подібних поєднань: Амф4343 (5) і Амф4443 (1). А ось у поезіях «Волинські спогади», «Гульча», «Надіє, вернися!» послідовно чергуються складники структури Амф4343. -У вірші «Сердечні турботи» домінує метр Амф4343, але спостерігаються й окремі вкраплення Амф4443.

Дактилічні структури в поезії Олени Пчілки зустрічаємо рідше. Трьохстопним дактилем поетеса написала вірш «Згуба»:

Що ж то у нас, моя мамо,
Та не ведуться квітки?
Все ж в квітничкові пропало, –
Голі zostались грядки! [5].

Дактиль за схемою Д4343 вжито у вірші «Заграва ясна»:

Заграва ясная, зоря світова
Доню збудила мою!
Любка малесенька плакати готова,
Маму гукає свою [5].

У поемі «Орлове гніздо» дактилічна структура Д4 чергується то з Амф4 («Чув ти сьогодні, як «друг» нам єдиний / Простягну руку стуляє в кулак»), то з Амф3 («Хижую руку усяк простягає, / Україну хоче забрати»).

До тонічного віршування авторка зверталася нечасто. Дольникові рядки зустрічаємо в творах «До Зеленого Гаю», «Одвідини». Так останній із названих текстів поданий в основному амфібрахієм у межах силабо-тоніки, але з дольниковими (павзниковими) вкрапленнями: «На вхідні двері усе поглядала... / А день проминув – ніхто не спитався»; «Ба, навіть квітка весняна бриніла / В петлиці у його, первісточка біла» (підкреслення наше – І. Н.) [5].

Народнописаний 11-складник проглядається в байці Олени Пчілки «Радощі й смуток»: «Цокотять підківки жваво в молодиць, / Мають стьонжки вкруг дівочих свіжих лиць!» [6, с.51]. Порівняємо з народною піснею «Коли тоту команицю сіяли», що має аналогічний мелодійний візерунок:

Коли тоту команицю сіяли, (4+4+3)

Тоді ми ся любовати почали. (4+4+3) [1, с.279].

Народнописаним 12-складником написано патріотичний вірш «Маленька українка»: «Знаю, бо казала / Мені моя ненька, / Що я українка, / Правдива, маленька» [4, с.207]. Порівняємо з народною піснею «Ой дуб на березу низенько схилився» з такою ж схемою 6+6: «Давай коню сіна по самі коліна, / Давай коню води по самі поводи!» [1, С.42].

Цей же фольклорний метр застосовано у вірші «Весняні квіти», де поряд із структурою 6+6 іноді вкраплено й 7+6 (13-складник):

Весна чарівниця,
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.

І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна [5].

Інша варіація 13-складника – 8+5 – репрезентована у віршах «Дітвора», «Змінилося все»:

Бігла Галя по водичку
Через перелаз
Та новесеньку спідничку
Порвала в той час! [5].

Народнопісенний 15-складник зі схемою 8+7 продемонстровано в поезіях «Поворіт», «Співаки», «Школярник на виїзді»:

Ой ти, буцолі недобрий!
Нащо ж нас ти покидав?
Чи щось кращеє, ніж тут,
На чужині там стрівав? («Поворіт») [5].

У форматі фольклорної шумки (козачок, або чабарашка) Оленою Пчілкою запропоновано поезію «Найкращі діти»: «В полі совонька літає, / Навдокола поглядає: / Що там видно наоколі, / В небесах та в чистім полі?» [7, с.52]. Порівняємо з 16-складником народної пісні «Туман поле покриває» зі схемою (8+8) + (8+8): «Туман поле покриває, / Козак по нім конем грає, // Білу гору проїжджає, / Сам до неї промовляє» [1, с.343]. Цей же народнопісенний метр вживає письменниця у творах «Вітер», «Дрібненькі грушки», «Зимовий вечір», «Метелик», «Сніговий дід», «Хатні музики й слухачі», «Я дівчина невеличка».

Вірш «На стріванні», який у жанровому відношенні авторка визначила як пісню, написано в основному колядковим віршем 5+5 із цезурою після 5 складу: «Ой вечір, вечір, вже вечоріє, / Моє серденько все веселіє!.. / Котися ж, ясне сонечко, з неба, – / Світлонька твого мені не треба» [7, с.31]. Можемо порівняти з аналогічним 10-складником народної пісні «Чи вдома, вдома пані бабуня»: «Чи вдома, вдома пані бабуня? / Що ж вони роблять, що ж вони діють? / А вони діють – золото віють, / Золото віють, срібло палають» [1, с.51]. Проте Олена Пчілка не дотримується такої схеми протягом усієї поезії, поряд із метром коляди вона використовує у своєму творі ще й 11-складник: «Ой вечір, вечір, вже й нічка темненька, / Моєму милому стежка видненька» [7, с.31]. Колядковим віршем написано також мініатюру «Іванко».

Пісня «Не ховайся, місяченьку!» має фольклорну основу. Твір написано з використанням народної коломийкової традиції (14-складник): «Вплив місяць із-за хмари та й став серед неба, / Мов людей спитати хоче, чого кому треба» [5], а присвята «Діточкам» запропонована і в цій формі, й у ритмі 13-складника:

Гайда, дітки, у садок!	7
Любо там та мило!	6
Скільки всяких там квіток	7
Сей рік уродило!	6
Повна рожа, мак чубатий,	8
Між кущами м'ята,	6
І барвіночок хрещатий	8
Стелеться до хати [5].	6

Подібне поєднання народнопісенних метричних варіацій зустрічається й у поезії Олени Пчілки «Мудра кицька». Вочевидь, не обійшлося без впливу С. Руданського, чиї тексти письменниця добре знала й пропагувала їх, зокрема видала в Києві збірку митця «Співомовки» (1880). Якраз «незрівнянний анекдотист» запровадив в українській гумористичній поезії два варіанти коломийки: традиційний (14-складник) та модернізований (13-складник).

Коломийковий вірш характерний і для поезій Олени Пчілки «Вертаються школярики» («Додому»), «Вишеньки-сережки», «Доки мені, неборачку», «Котик», «Покута» («Хворий котик»), «Сестричка й братик», «Чайка», «Я дівчина чепурушка». Наприклад:

Вертаються школярики	8
Із школи додому.	6
Скільки втіхи, скільки щастя	8
Малому й старому! [5].	6

Порівняємо з народною піснею такої ж метричної структури, але в двовіршевому варіанті 14+14: «Коломийка, коломийка, весела співанка, / Не раз її над колисков заспівала мамка» [1, с.400].

А ось у байці «Поет» письменниця чергує коломийковий вірш із 15-складником 8+7:

Оступилась квочка набік,	8
Зрозуміла діло,	6
Оступились і курчатка,	8
Дивлячись несміло.	6
Та дарма! Бо це ж буває	8
І не з цуциком самим.	7
Отже ви з нього не смійтесь,	8
Не пишайтесь перед ним [5].	7

У поемі «Козачка Олена», де авторка варіює фольклорні мотиви, чергуються народнопісенні метричні конфігурації. У першому й третьому розділах використано коломийковий вірш (8+6) + (8+6), у другому та

четвертому – 13-складник (8+5) + (8+5), а в п'ятому – обидві версифікаційні форми.

Висновки. Найчастіше Олена Пчілка як поетеса виступала в царині силабо-тоніки (різноманітні ямбічні, хореїчні, амфібрахієві, дактилічні структури), порівняно рідше – в рамках тонічного (дольник) та народного вірша (11-складник, 12-складник, 13-складник, 15-складник, коломийка, коляда, шумка). Серед строфічних форм у поезіях авторки домінують двовірш, катрен, шестивірш, семивірш, восьмивірш, дев'ятивірш, одинадцятивірш, сонетарні різновиди, а також використовуються строфоїди та астрофічні конфігурації.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Закувала зозуленька: антологія української народної творчості / вступ. стаття, упоряд. та приміт. Н. С. Шумади. К.: Веселка, 1998. 510 с.
2. Мікула О. Інтерпретація фольклорних елементів у поемах Олени Пчілки. *Рідний край*. 2011. № 2. С.150-154.
3. Пчілка Олена. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис / упоряд., підготовка текстів. передм. та приміт. Л. П. Мірошниченко, А. В. Ріпенко; худож. оформл. О. А. Базилевича. К.: Веселка, 2011. 79 с.
4. Пчілка Олена. Маленька українка. *Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки...: Збірник / упоряд. та приміт. О. Шевченка; передм. Я. Гояна*. К.: Веселка, 1993. С.207.
5. Пчілка Олена. Повні тексти творів. URL:<https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=134> (дата звертання: 23.04.2024 р.)
6. Пчілка Олена. Твори / упоряд., підготовка текстів та приміт. А. Ф. Чернишова; вст. стаття Є. С. Шабліовського, О. Ф. Ставицького. К.: Дніпро, 1971. 463 с.
7. Пчілка Олена. Твори / упоряд., авт. передм. і приміт. Н. О. Вишневська. К.: Дніпро, 1988. 583 с.

Немченко І. Строфіка та метрика поезії Олени Пчілки. *Олена Пчілка: барви особистості та феномен національного духу: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Олени Пчілки*. Звягель. 30 травня 2024 року. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2024. С.90-101.

